

SILPNESNĖS ŠALIES APSAUGOS PRINCIPO ĮGYVENDINIMAS
KONTROLIUOJANT NESĄŽINGAS VARTOJIMO SUTARČIŲ SĄLYGAS

Danguolė Bublienė *

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Civilinės teisės ir civilinio proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 274 24 63
Elektroninis paštas Danguole.bubliene@jbblegal.lt

Pateikta 2007 m. rugpjūčio 3 d., parengta spausdinti 2007 m. rugsėjo 7 d.

Santrauka. Šiame straipsnyje analizuojama, ar kontroliuojant nesąžiningas sutarčių sąlygas yra įgyvendinamas silpnesnės šalies apsaugos principas (remiantis Nesąžiningų sąlygų direktyva). Ši problema nagrinėjama analizuojant vartotojo, kaip silpnesnės šalies, sampratą ir sąžiningumo (good faith) principo įgyvendinimą.

Pagrindinės sąvokos: sąžiningumo principas, silpnesnė sutarties šalis, nesąžiningos sąlygos, silpnesnės sutarties šalies apsaugos principas.

IŽANGA

Europos Bendrijų Tarybos direktyva dėl nesąžiningų sąlygų vartojimo sutartyse, priimta 1993 m. balandžio 5 d. (toliau – Nesąžiningų sąlygų direktyva) [1], skirta apsaugoti silpnesniąją sutarties šalį – vartotoją nuo verslininko piktnaudžiavimo valdžia¹. Siekiant apsaugoti silpnesniąją šalį išskirtos tam tikros silpnesniųjų asmenų grupės, apibrėžiami ir tam tikri „silpnumo“ požymiai, lemiantys ir specialių normų taikymą. Šie „silpnumo“ požymiai yra abstraktūs, nustatyti remiantis iš anksto preziumuojama silpnumo situacija. Sąžiningumo principo sampratą, plėtojamą taikant jį teismų praktikoje, lemia sutarties laisvės principo turinys ir jo ribos. Kyla klausimas, ar nesąžiningų sąlygų reguliavimas užtikrina silpnesnės šalies apsaugos principo įgyvendinimą? Ar nuo nesąžiningų sąlygų apginamas asmuo, iš tiesų reikalaujantis apsaugos ir gynybos? Ar teismai vykdo realųjį teisingumą, ar yra tik tenkinami formalieji

teisės požymiai? Ar formalioji teisė reguliuoja, numato taisykles, leidžiančias teismams įvykdyti teisingumą?

Šiems klausimams atskleisti straipsnyje taikomi istorinės analizės, lingvistinės, loginės ir teleologinės analizės, sisteminės analizės ir lyginamosios teisėtyros metodai. Ypač aktualus teleologinės analizės metodas, kuriuo siekiama parodyti Nesąžiningų sąlygų direktyvos tikslo ir jo realizavimo praktines galimybes. Šie klausimai nagrinėjami dviem – vartotojo sampratos ir sąžiningumo principo įgyvendinimo aspektais.

1. SILPNESNĖS ŠALIES APSAUGOS PRINCIPO
REALIZAVIMAS PER VARTOTOJO
APIBRĖŽIMĄ

Šiuolaikinėje sutarčių teisėje išplėtojus nelygiavertės derybinės galios doktriną, atsirado pagrindas įsikišti į sutartinius teisinius santykius, taip sudarant prielaidas vartotojų apsaugos teisei atsirasti. Klasikinės sutarčių teisės pagrindinis požymis yra derybos. Teismų vaidmuo klasikinėje sutarčių teisėje yra labai mažas, o tai reiškia, kad mažas teisingumo ir sąžiningumo principo vaidmuo [4, p. 282]. Šiuolaikinė sutarčių teisė, reaguodama į pasikeitusią situaciją, įgyvendino silpnesnės šalies apsaugos principą, nustatydamą tam tikras teisės

* Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Civilinės teisės ir civilinio proceso katedros lektorė.

¹ Europos Ekonominės Bendrijos Preliminarioji programa dėl vartotojų apsaugos ir informacijos teikimo politikos [2] ir Nesąžiningų sąlygų direktyvos [1] preambulės devintoji pastraipa.

subjektų grupės, kurios, atitinkančios nustatytus požymius, laikomos silpnesniaja šalimi². Kaip atskiros subjektų grupės, laikomos silpnesniaja šalimi, buvo išskirti vartotojai, darbuotojai ir nuomininkai. Europos Teisingumo Teismas ne vienoje byloje, susijusioje su Briuselio konvencijos normų, reglamentuojančių vartotojų apsaugos ypatumus, aiškinimu³, pabrėžė silpnesnės šalies apsaugos principą, motyvuodamas, kad Briuselio konvencija dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose vykdymo [16] siekia užtikrinti atitinkamą apsaugą vartotojui kaip šaliai, kuri yra laikoma silpnesne ir mažiau patyrusia teisiniuose reikaluose nei kita – komercinė sutarties šalis. Europos Teisingumo Teismas siekdamas išplėsti vartotojų apsaugos normų taikymą turinio atžvilgiu pasiremdavo ne pažodiniu (gramatiniu) teisės normos aiškinimu, bet normos tikslais. Taigi atrodytų, kad šiuolaikinė sutarčių teisė yra užtikrinusi silpnesnės šalies apsaugą ir tinkamą jos interesų įgyvendinimą. Tačiau ar tikrai taip yra? Ar subjektų grupės, kurios laikomos silpnesniaja šalimi, yra išskirtos taip, kad jos iš tikrųjų atspindi jų silpnumą ir leidžia teisėjui įgyvendinti realų teisingumą?

Taigi silpnesnės šalies apsaugos principo sutarčių teisėje esmė yra ta, kad mažiau patyrusi ir ekonomiškai silpnesnė šalis būtų apsaugota nuo ekonomiškai stipresnės ir labiau patyrusios šalies. Būtent taip stengiamasi atkurti jėgų, arba, kitaip tariant, derybinės galios, pusiausvyrą, kuri prarandama, kai viena iš šalių yra stipresnė. Stipresnė šalis gali būti dėl įvairių priežasčių, dėl to, kad ji užsiima tam tikra veikla ir žino tos veiklos specifika ir ypatumus, o kita šalis to nežino, dėl to, kad ji ekonomiškai galingesnė ir diktuoja tam tikras sutarčių sąlygas (net jei dėl tų sutarčių sąlygų ir yra deramas individualiai), dėl to, kad sutarties šalis yra parengusi iš anksto standartines sutarčių sąlygas, ir kitų priežasčių. Vartotojai kaip silpnesnė sutartinių santykių šalis yra išskirti remiantis abstrakčiais, formaliais požymiais, laikantis išankstinės nuostatos, kad tam tikromis aplinkybėmis visi asmenys yra silpnesnė šalis, kitaip tariant, yra ekonomiškai silpnesni, mažiau patyrę, turintys mažiau informacijos. Vartotojas yra apibrėžtas kaip asmuo, kuris veikia už verslo, prekybos ar profesinės veiklos ribų. Remiantis šia sąvoka tas pats asmuo vienu metu gali būti ir silpnesnė, ir stipresnė šalis, pvz., advokatas sudaro du sandorius tuo pačiu metu – perka du kompiuterius. Vieną naudos savo asmeniniams poreikiams, o kitą –

savo profesiniams tikslams. Šiuolaikinėje sutarčių teisėje, atsižvelgiant ir į klasikinės sutarčių teisės bruožus ir į civilinės teisės ypatumus, diskutuojant apie teisės normų nustatymą silpnesnės šalies atžvilgiu ypač pabrėžiamas teisinio tikrumo principas, kuris turi užtikrinti kitos šalies – verslininko – interesus atsižvelgiant į tai, kad jis žinotų, kokias normas jis turi taikyti ir kokios pareigos gula ant jo pečių, kad būtų užtikrinta silpnesnės šalies apsauga. Todėl vartotojo samprata turi būti pakankamai aiški ir tiksli. Todėl pateisinama ir abstrakčiais, objektyviais požymiais remiantis apibrėžta vartotojo samprata. Būtent tokią vartotojo sampratą palaiko ir Europos Teisingumo Teismas remdamasis formaliosios teisės pateiktomis apibrėžimais ir neteikdamas reikšmės faktinei situacijai. Nors Generalinis Advokatas ne vienoje byloje bandė plėtoti platesnę vartotojo sampratą, atsižvelgdamas į faktinę situaciją bei pripažindamas, jog faktinė situacija gali lemti ką kita nei kad pateiktas formalus vartotojo apibrėžimas, Europos Teisingumo Teismas nuosekliai laikėsi formaliosios teisės pateiktos vartotojo sampratos. Europos Teisingumo Teismas savo nuomonę grindė tuo, kad specialiosios taisyklės turi būti aiškinamos siaurinamai ir turi būti taikomos tiems, kam jos skirtos, ir negali būti taikomos tiems asmenims, kuriems jų taikymas būtų nepateisinamas. Būtent taip Teismas suprato ir teisinio tikrumo principą. Tačiau Teismas vadovaudamasis tokiais principais rėmėsi tik teisės aktų suformuluota prezumpcija, kokia sutarties šalis yra laikoma silpna atsižvelgiant į abstrakčius požymius, nors nepaneigė galimybės analogiškas vartotojų apsaugos normas nustatyti ir kitų subjektų, o būtent – verslininkų atžvilgiu. Taigi nei teisės aktų rengėjai, nei Europos Teisingumo Teismas neatsižvelgė į konkrečią situaciją, konkretaus asmens padėtį konkrečiuose visuomeniniuose ir teisiniuose santykiuose. Europos Teisingumo Teismas nepateisina teisės normų taikymo tiems asmenims, kuriems tos normos neturi būti taikomos vadovaujantis abstrakčiuoju požiūriu, tačiau akivaizdu, kad jei vertintume konkretaus asmens konkrečią situaciją gali nutikti, kad būtent tos normos gali būti pritaikytos tam, kuriam neturi būti taikomos vadovaujantis silpnesnės šalies apsaugos principu. Kitaip tariant, jos gali būti pritaikytos asmeniui, kuris atitiks formaliuosius reikalavimus, tačiau įvertinus jo padėtį jo niekaip negalima būtų priskirti silpnesnei sutarties šaliai. Tai reiškia, kad pagrindinė idėja, kuria remiasi Europos Teisingumo Teismas, taip ir lieka neįgyvendinta. Taigi iš tiesų atsitinka taip, kad tas asmuo, kuris turi būti apgintas remiantis formaliosios teisės požymiais, nebus apgintas, o tas asmuo, kuris neturi būti apgintas, nes *de facto* jis nėra silpnesnė šalis, yra apginamas. Vartojimo santykiai yra sudėtingi dėl to, kad, viena vertus, stengiantis apginti silpnesnę sutarties šalį motyvuojant tuo, jog tam tikra sutarties šalis yra mažiau patyrusi ir ekonomiškai silpnesnė vien dėl to, kad sandoris sudaromas kitais nei verslo tikslais, apginamas ir verslininkas. Taigi viena vertus, motyvuodami tuo, kad lygiateisiškumo principas reikalauja neginti asmens, kuris perka prekę vadinamojo dvigubo naudojimo tikslais, nes jis taip pat išmano verslo reikalus (arba bent jau galime preziumuoti, kad turi

² Apie 1960 m., o gal ir anksčiau, sutarčių teisė atspindėjo naują principą, kurį Zweigertas ir Kötzas apibūdino kaip sutartinio teisingumo (angl. – *contractual justice*) principą. Šis principas modifikavo sutarčių teisės principus. *Contractual justice* principas apėmė ne tik procedūrinį, bet ir materialinį sąžiningumą. Šio principo atsiradimą ir raidą lėmė tai, jog buvo pripažinta būtinybė ginti silpnesnės šalies – vartotojo interesus [3, p. 494].

³ Europos Teisingumo Teismo 1993 m. sausio 19 d. sprendimas byloje C-89/91, *Shearson Lehman Hutton Inc. v. TVB Treuhandgesellschaft für Vermögensverwaltung und Beteiligungen GmbH* (1993) ECR I-3767; Europos Teisingumo Teismo 2002 m. liepos 11 d. sprendimas byloje C- 96/00 *Rudolf Gabriel*, ECR I-06367; Europos Teisingumo Teismo 2005 m. sausio 20 d. sprendimas byloje C- 464/01 *Johann Gruber v Bay Wa AG* (2005), ECR I – 3767. Pažymėtina, kad aiškindamas šį argumentą Teismas vengė remtis vartotojų apsaugos direktyvų nuostatomis.

išmanyti), išskyrus atvejus, kai verslo tikslas yra tik neryškus, kituose teisiniuose santykiuose apginamas verslininkas, kai jis perka tik ne verslo tikslais. Būtent tokia kontroversiška situacija susiklosto dėl to, kad tas pats asmuo gali būti tiek verslininkas, tiek vartotojas. Žinoma, galime daryti prielaidą, kad dažniausiai dėl vykdomos veiklos specifikos (pvz., mažmeninės veiklos organizavimo, vadybos toje srityje išmanymo, reklamos ypatumų žinojimo, specialių pardavimo metodų taikymo ir kt.) kiekvienas verslininkas taip pat bus silpnesnė šalis. Tačiau gali susiklostyti ir tokia situacija, kai vartotojas – asmuo, kuris pirkęs ne verslo tikslais, bus didelio mažmeninės prekybos tinklo savininkas, akcininkas, vadovas, kitaip tariant, būtent asmuo, kuris išmano visą mažmeninės prekybos specifiką ir turi tam tikro patyrimo. Taigi vadovaujantis vien formaliosios teisės nustatytais abstrakčiais požymiais bus apginta šalis, kuriai *de facto* net nereikėjo apsaugos. Akivaizdu, kad tokiu atveju lygiateisiškumo principas bus paneigtas. Pastebėtina, kad ir nacionaliniai teismai silpnesne sutartinių santykių šalimi linke laikyti verslininką, jeigu verslininkas sudaro sandorį, kuris nėra tiesiogiai susijęs su jo komercine veikla, tai reiškia, kad tokioje srityje verslininkas turi mažiau patyrimo, mažiau informacijos, kitaip tariant, jo padėtis yra tokia pati kaip vartotojo.

Tai, kad teisės aktuose nustatyta vartotojo samprata kuo toliau tuo labiau kelia klausimų ir abejonių dėl jos galimybės įgyvendinti silpnesnės šalies apsaugos principą ir kaip teisinė samprata vis labiau nepasiteisina, rodo ir Europos Komisijos Žaliojoje knygoje „Dėl vartotojų *aquis* persvarstymo“ [5] iškelti klausimai dėl vartotojo sampratos išplėtimo iki sutarčių tarp dviejų fizinių asmenų, kai vienas jų veikia per tarpininką, kuris užsiima verslo veikla. Europos Komisijos iškelti klausimai ir pateikti argumentai atskleidžia, kad vartojimo sutartis negali apimti situacijų, kai viena iš sutarties šalių iš tiesų yra silpna ir jai turėtų būti taikomos silpnesnės šalies apsauga užtikrinančios taisyklės.

Taigi ar teisė pasiekia savo tikslą apginti silpnesniąją sutarties šalį? Jeigu atsakytume į klausimą remdamiesi formaliosios teisės, tai yra abstrakčiaisiais, vartotojui kaip teisei kategorijai nustatytais požymiais, atsakymas būtų – taip, jei atsižvelgtume į konkrečią konkretaus asmens situaciją, atsakymas būtų – ne arba bent jau ne visada. Šiuo atveju galimi keli sprendimo variantai: arba išplėsti vartotojo sampratą, į ją įtraukiant ir verslininkus bei numatant subjektyvius jo požymius, arba numatyti ne vartotojo, bet silpnesnės šalies apsaugą, silpnesnę šalį apibrėžiant kaip turinčią mažiau patyrimo, informacijos, ekonomiškai arba dėl kitų priežasčių silpnesnę. Atsižvelgiant į tai, kad vartotojo sampratos išplėtimas kelia dar daugiau klausimų dėl abstrakčiųjų vartotojo sampratos požymių ir į tai, kad tiek teoretikų, tiek praktikų dažnai keliamas klausimas dėl vartotojo sampratos atitikties silpnesnės šalies padėčiai, akivaizdu, kad vartotojo sampratos išplėtimas, išplečiant ir nustatytus abstrakčiuosius požymius, nėra tinkamas būdas teisei pasiekti savo tikslą – apginti silpnesniąją sutarties šalį. Manytina, kad turi būti leidžiama teismui spręsti,

kuri iš šalių konkrečioje situacijoje dėl tam tikrų aplinkybių buvo silpna.

2. SAŽININGUMO PRINCIPO VAIDMUO ĮGYVENDINANT SILPNESNĖS ŠALIES PRINCIPO

Svarstant silpnesnės šalies apsaugos principo įgyvendinimo klausimą taip pat svarbus sąžiningumo principas. Sąžiningumo principo turinys priklauso nuo daugelio aplinkybių: kultūrinių, ekonominių, socialinių, teisinių ir kitų sąlygų kiekvienoje valstybėje. Sutarčių teisėje sąžiningumo principas, galima sakyti, jau tapo kertiniu ir vienu iš pagrindinių sutarčių teisės principų. Tačiau jo turinys ir jo taikymas dar, matyt, ilgai bus diskusijų objektas. Sutarčių teisėje sąžiningumo principas tarsi turi du aspektus. Jeigu sąžiningumo principu laikytume sutarčių laisvės (šalių autonomijos) principo įgyvendinimą, sutarčių teisėje nebus vietos silpnesnės šalies apsaugos principui. Kita vertus, jei vertintume sąžiningumo principą kaip pagrindą sutarčių derybinei galiai atkurti, pusiausvyrai tarp abiejų šalių interesų surasti, sąžiningumo principas reikštų ne ką kita kaip silpnesnės šalies principo įgyvendinimą ir realaus, bet ne formalaus teisingumo įgyvendinimą. Kartu vertinant sąžiningumo principo ir silpnesnės šalies apsaugos principo įgyvendinimo aspektą būtina pažymėti, kad sąžiningumas yra suvokiamas procedūrine ir materialine (turinio) prasme. Procedūrinis sąžiningumas yra įgyvendintas tiek teisės aktuose, tiek teismų praktikoje. Materialinis sąžiningumas yra didesnė problema. Sutarčių sąlygų turinys nesąžiningumo požiūriu yra kontroliuojamas tik vartojimo sutartyse ir tai tik standartinių sąlygų ir individualių nesuderėtų sutarčių sąlygų atžvilgiu, tačiau nėra kontroliuojamas visų, tai yra individualiai suderėtų, sąlygų atžvilgiu (kai kuriose valstybėse yra kontroliuojamas ir individualiai suderėtų sąlygų atžvilgiu), tačiau verslo sutartyse praktiškai nėra kontroliuojamas (nors tam tikru kontrolės aspektu reikia laikyti standartinių sąlygų reguliavimą). Doktrinos, tokios kaip neteisingumo (angl. – *unconscionability*), prievartos (angl. – *duress*), įskaitant ekonominę prievartą (angl. – *economic duress*), piktnaudžiavimo įtaka (angl. – *undue influence*), taip pat ir nelygiavertės derybinės galios, remiasi aukščiausio laipsnio ypatingu silpnumu (angl. – *extreme particular vulnerability*) dėl asmens amžiaus (senumo), ypatingo silpnumo, psichikos ligų arba visiško neišprusimo, bet jos nepripažįsta intervencijos į sutarčių teisę dėl to, kad vartotoją būtina ginti nuo nesąžiningos rinkos rezultato [10, p. 335]. Tas pat gali būti taikoma ir verslininkui, kuris yra silpnesnė šalis. Vokietijos civiliniame kodekse numatyta *Treu und Glauben* koncepcija taip pat neleidžia teismams įtvirtinti bendrojo sąžiningumo ir teisingumo principo, tai yra teismai negali pakeisti sutarties poveikio ar teisės aktų nuostatų į tai, kas, jų nuomone, yra sąžiningiausia ir teisingiausia [11, p. 117]. Čia svarbu pažiūrėti, kokie gi yra įmanomi atvejai, leidžiantys teismui kištis į sutartinius santykius sąžiningumo aspektu Lietuvos teisėje. Pabrėžtina, kad Lietuvos civilinė teisė, įskaitant ir sutarčių teisę, yra moderni teisė, perkėlu-

si į savo reguliavimą ir UNIDROIT sutarčių teisės principus. Naujasis Lietuvos civilinis kodeksas (toliau – CK) sąžiningumo principą įtvirtino ir kaip bendrą visos civilinės teisės (CK 1.5 straipsnis), ir kaip sutarčių teisės principą (CK 6.158 straipsnis). CK 6.158 straipsnis numato, kad kiekviena sutarties šalis turėdama sutartinių santykių privalo elgtis sąžiningai. Kokios yra šio straipsnio taikymo ribos, ar gali būti šiame straipsnyje įtvirtinta nuostata – pagrindas kontroliuoti sutarties sąlygų nesąžiningumą? Atsižvelgiant į tai, kad įstatymų leidėjas nesąžiningų sąlygų kontrolę išskyrė į atskirą straipsnį, pavadindamas jį „Vartojimo sutarčių sąlygų ypatumai“, galima manyti, kad įstatymų leidėjas sąžiningai atsisakė taikyti nesąžiningų sąlygų kontrolę komerciniuose sandoriuose ir kitose civilinėse sutartyse. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas [17] daugiabučių namų bendrijos sudarytą sutartį priskyrė vartojimo sutarčiai, bet netaikė bendrojo sąžiningumo standarto (principo), nustatyto CK 6.158 straipsnyje. Tai reiškia, kad Lietuvoje, skirtingai nei kitose Europos Sąjungos valstybėse narėse, nesąžiningų sąlygų materialinė kontrolė negali būti taikoma verslo santykiuose ir standartinių sąlygų atžvilgiu. Manytina, kad toks reguliavimas nėra pakankamas. Svarbūs nagrinėjami temai ir atspindintys sąžiningumo principą yra šie sandorio pripažinimo negaliojančiais pagrindai: dėl suklydimo (CK 1.90 straipsnis), dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi ar dėl susidėjusių sunkių aplinkybių (CK 1.91 straipsnis). Taip pat svarbus ir CK 6.228 straipsnis, numatantis sutarties šalies teisę atsisakyti sutarties dėl esminės šalių nelygybės⁴. Šis straipsnis labai panašus į CK 1.91 straipsnį – manytina, kad CK 1.91 straipsnyje numatytas pagrindas pripažinti sandorį negaliojančiu „dėl susidėjusių sunkių aplinkybių“ sutampa su CK 6.228 straipsniu, todėl šiuo atveju sutarties šalis turi teisę pasirinkti, kuriuo straipsniu remdamasi ji gins savo teises, tačiau kitais atvejais, tokių kaip apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi turėtų būti taikomas ne CK 6.228 straipsnis, bet 1.91 straipsnis. Šie straipsniai yra reikšmingi nagrinėjant klausimą dėl galimybės vykdyti nesąžiningų sutarčių sąlygų kontrolę pagal Lietuvos teisę. Ar galima manyti, kad remiantis minėtais straipsniais Lietuvoje galima visų sutarčių nesąžiningų sąlygų kontrolę (nes, kaip minėta, vartojimo sutarčių tai numatyta CK 6.188 straipsnyje)? Pažymėtina, kad CK 6.228 straipsnis taikomas ir vartojimo sutartims, be to, jis taikomas tiek pagrindinių sutarties sąlygų, prekių, suteiktų paslaugų

bei kainos santykio, tiek ir individualiai suderėtų sąlygų atžvilgiu. Tačiau akivaizdu, kad minėti straipsniai nustato procedūrinę sąžiningumo, bet ne materialinę kontrolę: vien dėl to, kad sutarties sąlygos neatitinka sąžiningumo principo remiantis šiais straipsniais, nebus galima pripažinti jų nesąžiningomis, kitaip tariant, nėra vertinamos pačios sutarties sąlygos. Tačiau sutinkant su tuo, kad procedūrinė kontrolė iš esmės reiškia ir materialinę kontrolę, galima sakyti, kad remiantis Lietuvos teisės normomis galima tam tikra nesąžiningumo kontrolė, tačiau akivaizdu, kad tik labai retais atvejais, nes remiantis CK 6.228 straipsniu ne kiekvienas ekonominis sunkumas, neatidėliotinas poreikis, ekonominis šalies silpnumas, neinformuotumas, nepatyrimas, veikimas nepadairiai, neturėjimas derybų patirties lems kitos šalies pranašumą, be to, akivaizdu, kad šis straipsnis bus taikomas tik tuo atveju, jei viena šalis nesąžiningai pasinaudos kitos šalies tam tikra padėtimi. Taigi tikėtina, kad jis nebus taikomas, kai atitinkamos šalies silpnumo priežastis bus rinkoje egzistuojančios objektyvios aplinkybės, pvz., Lietuvos mažmeninės prekybos rinkoje egzistuojanti padėtis, kai gamintojai gali sudaryti sutartį tik prekybininko siūlomomis sąlygomis. Tokią išvadą jau leidžia daryti ir tam tikra teismų praktika: *byloje AB „Kauno energija“ prieš AB „Lietuvos dujos“* [12] Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžė, kad tokios faktinės aplinkybės, kad atsakovas buvo verčiamas pasirašyti sutartį su nenaudingomis sąlygomis, nes ieškovas buvo monopolistas tiekiant ir transportuojant dujas Lietuvoje, neturi teisinės reikšmės nustatant šalių esminę nelygybę remiantis CK 6.228 straipsniu, jei ginčijamos komercinės sąlygos sudaryto sandorio sąlygos, tai yra, kai sandorio šalys yra pelno siekiantys juridiniai asmenys. Nors teismas atsižvelgdamas į tai, kad atsakovo tikslas ginčo šalių teisiniuose santykiuose yra dujų pirkimas turint tikslą tiekti šilumą jos gavėjams, kurių didžioji dalis – vartotojai – fiziniai asmenys, pripažino, kad šiuo aspektu atsakovas galėtų būti pripažintas silpnesne šalimi ieškovo atžvilgiu, tačiau šioje byloje teismas atsisakė pripažinti atitinkamą sutarties punktą negaliojančiu vien dėl to, kad asmuo yra silpnesnė šalis, kai nėra įrodytos kitos CK 6.228 straipsniui taikyti būtinos sąlygos. Taigi akivaizdu, kad monopolinė padėtis arba tuo labiau panaši į monopolinę padėtis teismų praktikoje nėra laikoma silpnesnės šalies įrodymu, be to, iš šio sprendimo akivaizdu ir tai, kad teismų praktika netaiko nesąžiningumo kontrolės verslo sutarčių atžvilgiu. Taip pat akivaizdu ir tai, kad sąžiningumo principo taikymas yra apribotas sutarties laisvės principo taikymu.

Vertinant, kaip įgyvendinamas silpnesnės šalies apsaugos principas, reikia atsižvelgti ir į teismo vaidmenį sutartiniuose santykiuose. Teismo kaip specifinės valstybinės institucijos pagrindinis uždavinys yra vykdyti teisingumą. Kaip minėta, teismo vaidmuo sutartiniuose santykiuose šiuolaikinėje sutarčių teisėje padidėjo, tačiau ar jau galima teigti, kad teismas įvykdo teisingumą. Žinoma, galima sutikti su tuo, kad vertinant formaliai teisingumas įvykdomas – teisės nustatyti tikslai jos nustatytais būdais yra pasiekiami, tačiau nei teisė, nei teismas neapgina silpnesnės šalies, kuri *de facto*, tai

⁴ Analogiškai reglamentuota UNIDROIT 3.10 straipsnyje ir Europos sutarčių teisės principų 4:109 straipsnyje, tačiau pažymėtina, kad jie taikomi tuo atveju, kai kita šalis žinojo arba protingai galima tikėtis, kad turėjo žinoti ir atsižvelgdama į aplinkybes ir sutarties tikslą išnaudojo pirmosios šalies padėtį gaudama pernelyg didelę naudą arba įgydama pernelyg nesąžiningą pranašumą. Toks požymis nėra aiškiai nustatytas Lietuvos civiliniame kodekse, tačiau iš normos, numatančios, į ką būtina atsižvelgti svarstant, ar buvo suteiktas perdėtas pranašumas, yra numatyta viena iš aplinkybių, „(...) viena šalis nesąžiningai pasinaudojo tuo (...)“, rodanti būtinumą kitai šaliai žinoti, kokia pirmosios šalies padėtis.

yra atsižvelgiant į konkrečios sutarties ir konkretaus asmens gyvenimo aplinkybes, yra silpnesnė, tad ar galime teigti, kad teisingumas yra įvykdomas? Be abejonės, atsakymai į šiuos klausimus nėra paprasti, ypač atsižvelgiant į tai, kad kalbame apie civilinius teisinius santykius, kuriuose viešpatauja dispozityvumo principas, kuriuose valstybės įsikišimas gali ne tik kad nepagerinti padėties, bet ją pabloginti, be to, sutartiniai santykiai remiasi pagrindiniu labai svarbiu civilinės teisės principu – sutarties laisvės principu, kuris išreiškia ir visos civilinės teisės idėją ir, be abejonės, yra ir verslo plėtojimo pagrindas. Ilgą laiką šis principas buvo ginčijamas postulatą, tačiau šiuolaikinė civilinė teisė jau pripažįsta būtinumą nustatyti išimtis iš šio principo ir vienas iš išimties pagrindų – silpnesnės šalies apsauga. Akivaizdu ir tai, kad civilinė teisė jau pripažįsta ekonominių santykių sudėtingumą, todėl valstybei būtina tam tikru lygiu kištis į civilinius teisinius santykius ir nustatyti specialias taisykles, kurios garantuotų tam tikrų asmenų teisių ir pareigų apsaugą. Taip pat akivaizdu ir tai, kad teisininkai diskutuoja, jog silpnesnės šalies apsauga turi būti nustatoma remiantis ne abstrakčia iš anksto preziumuojama situacija, bet atsižvelgiant į konkretaus asmens konkrečią padėtį. Kitaip tam tikrais atvejais reikės konstatuoti, jog teismas yra bejėgis įvykdyti teisingumą. Akivaizdžiai matyti, kad teisinė visuomenė dar nepasiryžusi nustatyti realaus silpnesnės šalies apsaugos principo, kad laukia dar didelės visos tarptautinės teisinės visuomenės diskusijos. Suprantami ir aiškūs argumentai, jog objektyvūs požymiai yra aiškūs ir užtikrina teisinio tikrumo principą. Sutarties šalims tai reiškia, kad jos gali planuoti savo veiklą, riziką ir veiklos rezultatus, galimus ginčus bei jų galimą sprendimą ir atitinkamai užsiimti prevencine veikla. Be abejonės, vartojimo santykiuose tai ypač svarbu verslininkui, arba tiksliau tariant, tai svarbu tai sutarties šaliai, kuriai teisė numato daugiau pareigų. Tačiau jau dabar galima pastebėti, kad civilinė teisė kuo toliau, tuo labiau numato vertinamąsias teises kategorijas, atsisako tikslų apibrėžimų, labiau pabrėžia teisės principus. Kitaip tariant, didesnę našta perkelia ant teismo, kaip institucijos, vykdančios teisingumą, pečių, suteikia jam dideles galias interpretuoti teisę (netgi tam tikru aspektu ją ir kuriant) ir taip formuoti tam tikrus visuomenės gyvenimo standartus.

Klasikinė sutarčių teisė pasirinkimo laisvės požiūriu yra silpna, nes ji mažai kreipia dėmesio į sutarties šalių nelygybę (tai susiję su tuo, kad klasikinė sutarčių teisė vykdo *corrective justice*, bet ne *distributive justice*; antra, klasikinė sutarčių teisė mažai kreipė dėmesio į socialinį ir ekonominį spaudimą, dėl kurio daugeliu atveju asmuo gali būti priverstas sudaryti sutartį) [4, p. 13–15]. Sutarčių teisė puoselėja šiame amžiuje jau kitas vertybes. Jas apibendrintai galima įvardyti taip: lankstumas, teisingumas, neteisėto praturtėjimo išvengimas ir teisingumas kiekvienoje individualioje byloje [13, p. 249]⁵. Manytina, kad būtina diskutuoti ne apie vartotojų

⁵ S. Waddams'as nurodo, kad ankstesnė sutarčių teisės filosofija buvo grindžiama stabilumu, nuspėjamumu ir tikrumu, užtikrinančiais rašytinių dokumentų reikalavimų vykdymą.

apsaugos teisę, tai yra renkantis silpnesnės šalies apsaugos principo įgyvendinimo reglamentavimo būdą, orientuotą į abstrakčius tam tikrus grupės požymius, kai išskiriami tam tikri asmenys pagal jų statusą (kaip minėta, vartotojas, nuomininkas ar kt.), neatsižvelgiant į konkretaus asmens konkrečią situaciją, tačiau nustatant bendrą sąžiningumo reikalavimą, kurio laikantis būtų apginta mažiau informacijos, patyrimo, ekonominių galių turinti ar dėl kitų priežasčių silpnesnė šalis ir nesąžiningos sutarčių sąlygos pašalintos iš sutarties, kartu paliekant teismui spręsti silpnesnės šalies gynimo klausimą, atsižvelgiant į konkrečią kiekvieno asmens padėtį arba, kitaip tariant, atsižvelgiant į kiekvienos konkrečios bylos aplinkybes. Tokiu atveju teismas galėtų vykdyti realų teisingumą arba, kitaip tariant, teismas vykdytų *societal justice* arba netgi *distributive justice*⁶, bet ne *corrective justice*. Manytina, kad nesąžiningų sąlygų kontrolė yra būtent ta sritis, kur galima plačiai taikyti silpnesnės šalies apsaugos principą, nes daugelis taisyklių, ypač kai yra ekonomiškai silpnesnė šalis, saugo pagrindinius teisės saugomus interesus. Tai yra sritis, kur vartotojų apsaugos teisės suformuluotas taisykles galime taikyti ir kitiems asmenims, pvz., verslininkams, kai jų padėtis silpnesnė. Sudėtinga tokias nuostatas būtų įgyvendinti Europos Sąjungos mastu priimant reguliacinio pobūdžio dokumentą būtent dėl Europos Sąjungos kompetencijos sutarčių teisėje ir apskritai civilinėje teisėje, tačiau, be abejonės, Europos Sąjungos mokslininkams rengiant bendrus civilinės teisės principus galima būtų įdiegti naują silpnesnės šalies principo ir sąžiningumo principo reglamentavimą. Pastebėtina, kad Ole Lando sutarčių teisės komisijos parengti Sutarčių teisės principai numato sąžiningumo principo taikymą, taip pat nesąžiningų sutarčių sąlygų kontrolę tiek vartojimo, tiek verslo sutartyse, kitaip tariant, neišskiria sutarčių pobūdžio, tačiau numato tik standartinių ir individualių sąlygų kontrolę, t. y. sąžiningumo principas individualiai suderėtų sąlygų ir pagrindinio sutarties dalyko bei sutarties dalyko ir kainos santykio atžvilgiu lieka suprantamas tik kaip sutarties šalių laisvės principo įgyvendinimas, tačiau sąžiningumo principas neatlieka *social justice* vaidmens. Europos sutarčių teisės principų komentare nurodoma, kad kilus konfliktui tarp teisės normos ir teisingumo, kai teisė ar sutarčių sąlyga veda link akivaizdžiai neteisingo rezultato, ar teismas leis vyrauti teisingumui, priklausys nuo to, kiek sutartiniuose santykiuose nukentės tikrumas ir nuspėjamumas palyginti su pasiektu teisingumu [11, p. 116]. Europos sutarčių teisės prin-

⁶ *Societal justice* apima du aspektus: viena vertus, laikoma, kad sutartis skatina visuomenės bendrąjį gėrį, kartu pripažįstant, kad kai kurie asmenys negali tinkamai ir veiksmingai dalyvauti rinkoje ir jų nesėkmės turi įtakos visai visuomenei, tai yra teisingumas pasiekiamas visos visuomenės atžvilgiu, nes individui padedama tiek, kiek tai sukelia problemų visai visuomenei, kita vertus, laikoma, kad sutartis yra priemonė pasiekti *distributive justice*, kitaip tariant, pasiekti teisingumą kiekvienoje individualioje byloje. Pirmojo aspekto pavyzdys būtų draudimas susitarti dėl atsakomybės ribojimo ar panaikinimo, antrojo aspekto pavyzdys būtų lupikiškų palūkanų reguliavimas, kitaip tariant, pirmuoju atveju imperatyviomis normomis būtų siekiama apsaugoti vartotojo gerovę, antruoju atveju būtų siekiama, kad gerovė būtų paskirstyta taip, kad prieštarautų sukurtai rinkoje [10, p. 336]. Antrojo atvejo pavyzdys būtų ir nuomos kainos reguliavimas.

cipai nenumato apskritai visų sutarčių sąlygų kontrolės laikantis sąžiningumo principo.

Taigi ar iš tikrųjų bus įgyvendinamas silpnesnės šalies apsaugos principas ir ar bus leidžiama sąžiningumo principui vykdyti savo funkciją? Juk ir romėnų teisė laikė sutartį neprivaloma, jeigu jos kaina aiškiai neteisinga [15, p. 33], taip pat būtent romėnų teisėje teisėjas galėjo priimti sprendimą atsižvelgdamas į teisingumą ir protinumą.

IŠVADOS

Išnagrinėjus šio mokslinio tyrimo objektą bei keliamas problemas apibendrintai daromos šios išvados.

Pirma, manytina, kad abstrakti, objektyviais požymiais apibūdinta vartotojo samprata įtvirtinta formaliwoje teisėje ir plėtota Europos Teisingumo Teismo praktikoje iš tikrųjų neįgyvendina silpnesnės šalies apsaugos principo. Negalint atsižvelgti į konkretaus asmens konkrečią padėtį tos normos gali būti pritaikytos tam, kuriam neturi būti taikomos atsižvelgiant į silpnesnės šalies apsaugos principą, ir negalės būti pritaikytos tiems asmenims, kuriems tokia apsauga būtina.

Antra, būtina nesažiningų sąlygų kontrolę nustatyti tais atvejais, kai sandoris yra sudaromas su silpnese šalimi, kuri yra silpnė dėl patyrimo, informacijos, žinių, derybinės galios trūkumų ar kitų aplinkybių, t. y. būtų vertinama konkretaus asmens konkreči padėti, taip sudarant sąlygas teismui plačiai taikyti sąžiningumo principą ir įgyvendinti teisingumą.

LITERATŪRA

1. **1993 m. balandžio 5 d.** Europos Bendrijų Tarybos direktyva 93/13/EEB dėl nesažiningų sąlygų vartojimo sutartyse (OJ L 1993 95/29).
2. **Preliminary** programme of the European Economic Community for a consumer protection and information policy. Official Journal, C 092, 1975.
3. **BEALE, Hugh; KÖTZ, Hein; HARTKAMP, Arthur; TALLON, Denis (Ed.)**. Casebooks on the Common Law of Europe: *Contract Law*. Oxford and Portland: Hart Publishing, 2002.
4. **ATIYAH, P. S.** *An Introduction to the Law of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1995, p. 18–19 **ATIYAH, P.S.** *An Introduction to the Law of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1995.
5. **Europos** Komisijos Žalioji knyga „Dėl Vartotojų *aquis* persvarstymo“: http://ec.europa.eu/consumers/cons_int/safe_shop/aquis/green_paper_cons_aquis_en.pdf.
6. **Europos Teisingumo Teismo** 1993 m. sausio 19 d. sprendimas byloje C-89/91 *Shearson Lehman Hutton Inc. v. TVB Treuhandgesellschaft für Vermögensverwaltung und Beteiligungen GmbH* (1993) ECR I-3767.
7. **Europos Teisingumo Teismo** 2002 m. liepos 11 d. sprendimas byloje C- 96/00 *Rudolf Gabriel* ECR I-06367.
8. **Europos Teisingumo Teismo** 2005 m. sausio 20 d. sprendimas byloje C- 464/01 *Johann Gruber v. Bay Wa AG* (2005) ECR I-3767.
9. **Lietuvos Respublikos** civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74.
10. **HOWELLS, Geraint G.** *Contract Law: The Challenge for the critical Consumer Lawyer*. In: WILHELMSSON, Thomas. *Perspectives of Critical Law*. Dartmouth: Ashgate, 1993.
11. **LANDO, Ole; BEALE, Hugh (Ed.)**. *Principles of European Contract Law. Parts I and II (Combined and revised)*. The Hague: Kluwer Law International, 2000.
12. **Lietuvos Aukščiausiojo Teismo** Civilinių bylų skyriaus 2005 m. spalio 19 d. sprendimas byloje AB „Kauno energija“ prieš AB „Lietuvos dujos“ Nr. 3K-7-378/2005.
13. **WADDAMS, Stephen**. Comments on Welfarism and Contract Law. In BROWNSWORD, Roger; HOWELLS, Geraint; WILHELMSSON, Thomas. *Welfarism in Contract Law*. Dartmouth: Ashgate, 1994.
14. **HOWELLS, Geraint G.** *Contract Law: The Challenge for the critical Consumer Lawyer*. In: WILHELMSSON, Thomas. *Perspectives of Critical Law*. Dartmouth: Ashgate, 1993.
15. **Mikelėnas V.** *Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija*. Vilnius: Justitia, 1996.
16. **1968 m. Briuselio** konvencija dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose vykdymo (OJ L 1972 299/32).
17. **Lietuvos Aukščiausiojo Teismo** Civilinių bylų skyriaus 2003 m. gegužės 12 d. nutartis c. b. 257-oji *DSNB prieš specialiosios paskirties UAB „Vilniaus vandenys“* Nr. 3K-3-579/2003.

REALIZATION OF PRINCIPLE OF PROTECTION OF WEAKER PARTY IN CONTROL OF UNFAIR TERMS IN CONTRACT TERMS

Danguolė Bublienė *
Vilnius University

Summary

The article analyses whether the principle of the protection of the weaker contractual party is realized during the control of unfair contract terms having in mind the Council Directive //EEC of April on Unfair Terms in Consumer Contracts. This problem is examined through the analysis of the definition of the consumer as the weaker party and the implementation of fairness principle (principle of *good faith*).

The law aiming to protect the weaker party has chosen such method of regulation which helped to describe some groups of weaker persons and to define some indicators of the "weakness". These features of the weaker party determine also the application of special legal regime. These indicators of the "weakness" are abstract, prescribed in conformity in advance presumable situation of weakness. The conception of good faith principle developed in the court practice depends on the principle of party autonomy. It all goes to raise the question whether the regulation of unfair terms ensures the realization of the principle of the protection of the weaker party. Whether it is from the unfair terms protected the person who need such protection? Whether the courts realize the real justice or it is realized only the provisions of formal law? Whether formal law regulate, describes rules which allow for the courts to implement justice?

* Lecturer of Department of the Civil Law and Civil Procedure, Vilnius University Law Faculty.

It is believed that the abstract concept of the consumer described by objective features, which is established in formal law and developed in the practice of the European Union Court, fails to realize the principle of the protection of the weaker contractual party practically. Due to the impossibility to assess the specific situation of the concrete person, it may happen that some norms will be applied to the wrong person in the view of the principle of the weaker party's protection – not to the one who needs such kind of protection.

The control of unfair contract terms must be established in cases when the contract is made with the party who is con-

sidered to be weaker than another party due to its insufficient experience, knowledge, information, negotiation power or other circumstances, in other words it is necessary to estimate the concrete situation of the specific person, thus providing possibilities to the court to apply the principle of *good faith* broadly and implement justice.

Keywords: the principle of good faith, weaker contractual party, unfair terms, the principle of the protection of the weaker contractual party.